

WO ZWURAZNJENJU MODALNOSĆE W NĚMSKO-SERBSKIM RĚČNYM KONTAKĆE

1.0 Pod wliwom němčiny je so zdžěla přeorganizował system wurazowych srědkow modalnosće w serbsčiny, a to kaž w starej a nowej literarnej rěči tak tež we wobchadnej rěči a w dialektach.

1.1.1. Tak stej z němčiny přešoj do serbsčiny jako leksikaliskej požonce modalnej słowjesy *dürfen* (*dyrbjeć/dejaś* a pod.) a *müssen* (*musyć/mysyś* a pod.). Prěnje je rozšěrjene we wšitkich serbskich dialektach, druhe jenož w delnjoserbskich a přechodnych dialektach a w někotrych sewjernih hornjoserb. narěčach.¹ Hdžež stej wobě słowjesy znatej, stej sej po woznamje jara bliskej, jeli tež nje stej identiskej. Přir. např.: *Da mu sy zas přec jen připódlu być nocy a wednje, alzo unter awfzicht da dyrbi i tón milar přec być.*² *Musy* a *dyrbi* hodžitej so tu wzajomnje wuměnić bjez toho, zo by so na modalnosći tohole wuprajenja něšto přeměniło.

Njewuměnjomne steji *dejaś* po negaciskej partikli *nje-* a ma tu woznam „nicht dürfen“: *Wón dej sebje nabrać pótneho, ale te lěpše sebje njedej zabyć.*³ Zda so, zo so *musyć* a pod. nihdy njewužiwa z negaciskej partiklu. Znajmjeńša pokazuje na to material dotal wozjewjenych serbskich dialektnych tekstow.⁴

Dale so hodži kóždy *musyć* a pod. w swojim konteksće jenož jako „müssen“ do němčiny přeložić. Njenegowane *dejaś* a pod. pak drje tež husto dosć — sudžo po kontekstach, w kotrychž so wobkedźbuje — tu samsnu modalnosć zwuraznja kaž *musyś* a pod., ale druhdy *dyrbi* (abo móže) so přeložić do němčiny jako „sollen“; přir. na př.: *kak dej m groniś* „wie soll ich sagen“. Potajkim, mjez tym zo *musyć* a pod. wotpowěduje tež semantisce swojej němskej předložce, nima njenegowane *dyrbjeć* semantisce ze swojej předložu ničo zhromadne. Wone pak tež žanemu druhemu němskemu modalnemu słowjesu dospołnje njewotpowěduje, na př. tež nic *sollen*, kaž so to wopak twjerdži w Mukowym słowniku.⁵

1.1.3. W tych dialektach, w kotrychž je jenož jedna z mjenowaneju požčonkow znata (*dyrbjeć*), wobsłužuje wona modalnje wšitke sady, za kotřež stej w tamnych dialektach k dispoziciji dwě słowjesy (*musyś* a *dejaś* a pod.), hač na te pady, hdžež tam steji *dejaś* a pod. po negaciskej partikli z woznamom „nicht dürfen“. Tale modalnosć so tu zwuraznja z pomocu słowjanskeho słowjesa *směć*. Na hranicy wobeju terenow namakaja so tež tajke dialekty,

¹ Po materialach za *Serbski rěčny atlas*, kartoteka Instituta za serbski ludospyt w Budyšinje.

² *Sorbische Dialekttexte* II, Bautzen 1964.

³ *Lautbibliothek, Sorbische (Wendische) Texte*, bearbeitet von M. Vasmer und P. Wirth, Nr. 2.

⁴ *Sorbische Dialekttexte* I–IX, Bautzen 1963–1971.

⁵ E. Mucke, *Wörterbuch der Niederwendischen Sprache und ihrer Dialekte*, St. Petersburg 1911–1915, Prag 1928.

hdžež pódla sebje eksistuje *musyć, dyrbjec (směć), njedyrbjec a njesměc*: *Por njeđzeljow předy hač horje pšidžeja, musyš lóčić te kulki. — A pon dyrbimo rozčískać te rjady. — Mó nět žane kulki njedrimo sadžeć. — Lonše léto žane njejsmo sadžane měli, lětsa tej njesměmo.*⁶

Zda so, zo modalne słowjeso *směć* tež bjez negaciskeje partikle w delnjoserb. a přechodnych dialektach njeje jara wužiwane (snadž scyła nic). Město njeho so wužiwa *móc* „können, dürfen“; přir. na př.: *Za tajchwertarstwo sym ja krynoł pon te slanjo ... Te sym sej ja poten móhl rychtwać.*⁷ — *A gaž ta [galanda] jo byla wetwezyna, pen jo mela ta njewjesta (z) kuždym rejwaš.*⁸

1.2. Němske słowjeso *brauchen* je polysemiske. Jóno wono steji z objektom w akuzatiwje (*er braucht Geld*) a jónu jako modalne słowjeso z infinitiwom (*er braucht nur nicht zu kommen*). Tuta polysemija je přešla tež na serbske słowjeso *trjebać* (semantiska požčonka). To plaći za wšitke hornjoserb. dialekty a za wjetšinu přechodnych dialektow. W delnjoserb. narěčach a w džělu přechodnych dialektow wužiwa so *trjebać* jenož jako modalne słowjeso, a za počnozmyslně słowjeso (z akuzatiwiskim objektom) je zaskočila němska požčonka *browchowaš* a pod. (přir. něm. *brauchen*).⁹ Příklady z dialektnych tekstow: *Te njejsu trjebali nic plašiš. — A wšyknom mežoš lěwant pen browchowaš.*¹⁰

1.2.1.0. Paradigma modalnych formow serbskeho słowjesa je wostała nimale bjez němskeho wliwa. Bjez dwěla hodžitej so na tajki wliw wróćo wjesć jenož scěhowacej zjawaj:

1.2.1.1. Huste wužiwanje po němskim příkladže wutworjeneje analytiskeje formy 1. wosoby plurala a duala město přenjatneje syntetiskeje formy imperatiwa: *chcemy hič!* město *pójmy!*¹¹

1.2.1.2. Huste wuwostajenje finitneje formy pomocneho słowjesa w konjunktivje modalneho słowjesa: *dyrbjał, móhła, njesměło, chcycyłoj, měli, trjebale* město *bych dyrbjał, by móhła, njeby směło, bychmoy chcycyłoj, byšće měli, bychu trjebale*. Tute fakultatiwne formy su so najskerje wutworile na zakladže toho, zo so wot němskich modalnych słowjesow — na rozdžěl wot njemodalnych — mało wužiwaja analytiske formy konjunktiva, za to pak husćišo syntetiske formy: formy *dürfte, könnte, möchte* su bóle běžne hač *würde dürfen, würde können, würde mögen*.

1.2.2. Tež wužiwanje modalnje markěrowanych formow w serbšćinje njeje so pod wliwom němčiny zasadnje přeměniło. Tak je so wobchowala přenjatna distribucija konjunktiva. Němski wliw so pokazuje w tym, zo jeho frekwenca spadaje na lěpšinu indikatiwa. Tak so konjunktiv wutłócuje přez indikativ z finalnych wotwisnych sadow a z wobsahowych sadow, wotwisnych wot tajkich elementow w nadrjadowanej sadže, kotřež sej poprawom konjunktiv žadaja: *Džensa će přewodžu, zo njepadnješ* město ..., *zo njeby padnył. — Ja će prošu, zo sobu přindžeš* město ..., *zo by sobu přišoł.*¹¹

⁶ *Sorbische Dialekttexte* VIII, Bautzen 1970.

⁷ *Sorbische Dialekttexte* VI, Bautzen 1968.

⁸ *Sorbische Dialekttexte* VII, Bautzen 1969.

⁹ Po materialach za *Serbski řečny atlas*.

¹⁰ *Sorbische Dialekttexte* III, Bautzen 1965.

¹¹ R. Lötzs, *Характер влияния немецкого языка на словоизменение имени и глагола верхнелужицкого языка*, Ленинград 1956 (diplomowe džěło, rukopis).

Wšitke příklady za němski wliw na serbšćinu we wobłuku wurazowych srědkow modalnosće, kotrež smy dotal naličili, pochadzeja drje z wobchadneje řeče abo z dialektow, ale wone tež spisownej řeči njejsu cuze. Tu njech scěhujetej hišće přikladaj za to, kak daleko němski wliw dže w njedisciplinowanej wobchadneje řeči: *Sto jow dawje k smjeću?* po němskim přikladže *Was gibt (es) hier zu lachen?* — *To dže k scinjenju po němskim při-
kladže Das geht zu machen.*

2.0. Pod wliwom serbšćiny je so zdžěla tež přeorganizował system wurazowych srědkow modalnosće w nowołužiskej němskej „narěči“, to je němčina w erce dwurěčných Serbow. Wo leksikaliskich požčonkach tu njemóžemy rozprawić, ale kalki su tež tu na dženskim porjedže.

Smy widželi, zo system wurazowych srědkow modalnosće je w serbšćinje najebać sylny němski wliw wobchowal swoje wosebitosće. A tute wosebitosće so zdžěla wobtřěšuju tež w němčinje dwurěčných Serbow.

2.1.1. Němskimaj modalnymaj słowjesomaj *müssen* a *sollen* wotpowěduje w južnym džělu serbskich dialektow jenož jedne serbske (*dyrbjeć*). W sewjernych serbskich dialektach drje eksistujetej dvě słowjesy za te modalnosće, kiž w němčinje zwuraznjatej *müssen* a *sollen*, ale — kaž smy widželi — jeju distribucija so njekryje z distribuciju němskeju wotpowědnikow. Tohodla Serbja němsce řečo druhdy wopak nałožuju němskej słowjesy *sollen* a *müssen*; přiř. na přiř.: *Eine Reihe rechts soll ich jetzt stricken.* — *Da sollte man (den toten Hirsch) bloß bißchen weiterziehen, da gab's ein schönes Trinkgeld.* — *Und nun sollen zuerst die Eltern anfangen.* — *Kuhstall ist noch nicht so, wie sein muß.*¹²

2.1.2. We woběmaj přepytowanymaj řečomaj wužiwa so refleksiwne słowjeso k zwuraznjenju modalnosće móžnosće; přiř. na přiř.: *In einem weichen Bett schläft sich's gut.* — *W mjehkim ložu so derje spi.*

Rozdžěl mjez tymajle řečomaj je tu w tym, zo serbske refleksiwne słowjeso ma jednu walencu swobodnu za O₃, kotraž hodži so wobsadzić z nomenom abo pronomenom, kiž zwuraznja agensa, mjez tym zo němske refleksiwne słowjeso tule walencu normalnje nima. W nowołužiskej němčinje wone ju přewozmje wot serbšćiny; přiř. na přiř.: *Hier geht sich mir gut.*

2.2.0 Smy před chwilu zwěsćili, zo je so paradigma modalnych formow serbskeho słowjesa pod němskim wliwom jenož minimalnje přeměniło. Tak je so wobchowala tež ta wosebitosć serbskeho konjunktiva, zo wón ma we wjetšinje dialektow jenož jedyn formowy rjad, kotryž njeje kmany, časowe rozdžěle signalizować. Konjunktiv potajkim nima žadyn temporalny system. Slědy tuteje wosebitosće wobkedžbujemy tež w němčinje Serbow, a to w tym, zo woni zaměnja tempusy w konjunktivje. Wosebje husto so wužiwa konjunktiv imperfekta město konjunktiva pluskwamperfekta; přiř. na přiř.:

Wenn wir wollten heute mit dem Schlitten fahren, da müßte es gestern kälter sein. — *Wenn sie nicht sofort gelandet hätte, würde sie abstürzen.* — *Als ich jung war, ich könnte ganze Stadtteile bevölkern.*

3.1. Z horjeka wobjednanych příkladow za řečnu interferencu z wulkej jasnosću wuchadže, zo stej so systemaj wurazowych srědkow modalnosće strukturnje přibližiloj: němske požčonki su wobohaćili serbšćinu, serbske a němske słowjesa su přeměnili swoju distribuciju, serbski paradigma imperatiwa a konjunktiva je so pod němskim wliwom trochu modifikował. Distribucija formow konjunktiva je so we woběmaj řečomaj přeměniła.

¹² *Studien zur sprachlichen Interferenz II, Bautzen (so přihotuje).*

3.2. To pak njeje dowjedło k nastaću kongruency mjez systemomaj wurazowych srědkow modalnosće. Dopomnju jenož na to, zo požčonka, kotraž dže wróco na něm. *dürfen* (*dyrbječ*, *dejaš* a pod.) nima semantisce ničo zhromadne ze swojim džensnišim němskim wotpowědnikom, zo *musys* a *dejaš* drje maja podobnu distribuciju kaž němske *müssen* a *sollen*, ale zдалока nic identisku; zo je so drje woznam serbskeho słowjesa *trjebač* přeměnił pod wliwom němčiny, ale we wulkim džělu serbskeho rěčneho teritorija njeje so wutworila z tym dospołna ekwiwalenca serb. *trjebač* = něm. *brauchen*, přetož za njemodalne *trjebač* je zaskočilo němska požčonka *browchowač*; atd.

Teza L. W. Ščerby,¹³ aplikowana w poslednim času wot R. Olescha¹⁴ samo na trilingualnych Texaskich Serbow, wo tym, zo je so we Łužicy wutworila jedna rěč (langue) z dwěmaj móžnosćomaj wuraza (na runinje parole) je potajkim njeadekwatna. Wobě rěči w kontakće stej tež we Łužicy wobchowaloj kóžda swoju wosebitu strukturu, nic jenož na fonologiskej abo formalno-leksikaliskej runinje, ale na wšěch runinach.

Widźimy potajkim, zo serbščina njemóže słužić jako přikład za „langue mixte à deux termes“. Scyła dwěluju na tym, zo móhł tajki njeekonomiski komunikaciski srědk něhdže na přirodne wašnje nastać. Tomu zadžěwa kontrola jednorěčnych partnerow. A prjedy hač by někajka rěč, kotraž — kaž serbščina — njewobslužuje hižo scyła žanu jednorěčnu towaršnosć, dócpěla tajki stadij wuwica, zo so na runinje langue hižo scyła njeby rozeznawala wot teje rěče, z kotrejž je w kontakće, by towaršnosć zawěsće přešla k normalnej jednorěčnosći.¹²

¹³ Л. В. Щерба, *Восточнолужицкое наречие*, Петроград 1915, 193; *Sur la notion de mélange des langues*, w: Яфетический сборник IV, Проблемы, Leningrad 1926.

¹⁴ R. Olesch, *The West-Slavic Languages in Texas with Special Regard to Sorbian in Serbin, Lee County*, w: *Texas Studies in Bilingualism*, Berlin 1970, 162.